

Sønderjysk Månedsskrift

5 · 2020



Historisk Samfund
for Sønderjylland



I dette nummer

"Alverden skulle til Sønderjylland i de dage" 163

Mariann Kristensen & Lisette Juhl Hansen

Besøg på Brundlund Slot . . . 177

Else Roesdahl

Eggelings mindesmærker for de faldne i 1. Verdenskrig 181

Niels T. Sterum

Sprog og stands betydning ved de tidlige slesvigske stænderforsamlinger 188

Anders Bjørneboe

Det sker i Museum Sønderjylland 198

Lisette Juhl Hansen

Bagsiden om forsiden 200

René Rasmussen

Forsidebilledet

Kong Christian X besøgte Agerskov Kirke 1920. Foto: Lokalhistorisk Arkiv, Agerskov

Næste nummer af Sønderjysk Månedsskrift kommer omkring den 6. september 2020.

Meddelelser fra redaktionen

Lisette Hansen har barselsorlov. I hendes fravær varetages redaktionen af René Rasmussen.

Sønderjysk Månedsskrift fejrer i år genforeningsjubilæet ved at bringe mindst én artikel om emnet i hver af årets otte numre. Samtidig vil også Bagsiden om forsiden beskæftige sig med Genforeningen. I dette nummer fortæller museumsinspektør Mariann Kristensen og Lisette Juhl Hansen, via de mange reportager og billeder, om genforeningsfesten på Dybbøl Banke.

Kolofon

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde med Museum Sønderjylland og Sønderjysk Kulturfællesskab.

Pris for medlemskab af Historisk Samfund for Sønderjylland inkl. Sønderjysk Månedsskrift: 325 kr. årligt inkl. moms og forsendelse.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Tlf. 7462 4683. Mail: hssdj@hssdj.dk. www.hssdj.dk.

Layout: Tekst & Design, Haderslev.

Tryk: Mohrdieck Tryk A/S, Aabenraa.

Redaktion

René Rasmussen (ansv.) og Lisette Juhl Hansen.
Museum Sønderjyllands
Mediearkiv www.msj.dk
Tlf. 30802732. Mail: rera@msj.dk

Lennart S. Madsen
Museum Sønderjylland - Arkæologi
Haderslev.

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder.

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne.

MSJ MUSEUM
SØNDER
JYLLAND

 Sønderjysk
KULTUR·
fællesskab

**Historisk Samfund
for Sønderjylland**



“Alverden skulle til Sønderjylland i de dage” - reportager fra genforeningsfesten på Dybbøl Banke i 1920

Af museumsinspektørerne Mariann Kristensen & Lisette Juhl Hansen

GENFORENINGEN VAR en yderst populær begivenhed i 1920, ikke blot i Sønderjylland, men i hele Danmark. Både i afstemningstiden og i forbindelse med fejringen af Genforeningen strømmede journalister og fotografer til Sønderjylland for at dokumentere festlighederne for de danskere, der ikke havde mulighed for selv at deltage i begivenhederne. Der blev holdt genforeningsfester rundt i hele Danmark, men genforeningsfesten på Dybbøl Banke i juli 1920 var den største. Derfor var turen til Dybbøl også et populært sommerudflugtsmål, og mange danskere tog dertil for selv at være en del af den historiske begivenhed.

“Den største, den skønneste, den vidunderligste Dag i vort Lands Historie blev Dybbøldagen!”. Sådan beskrev Hejmdal fejringen af Genforeningen på Dybbøl Banke i avisen den 12. juli 1920. Ved festen den 11. juli samlede folk sig fra nær og fjern i de gamle skanser fra 1864. Tallet for deltagere ved festen anslås ofte til at være 50.000 eller 100.000, men som Nationaltidende skrev den 12. juli 1920: “Det er umuligt at fastslaa noget tal”.

Blandt de mange tilreisende deltagere var Aage Lind og hans kone Ane fra Hillerød. I 1970 bragte Sønderjysk Månedsskrift hans rejsebeskri-

velse. Aage Lind var født i Tønder og havde som stemmeberettiget allerede taget turen til Sønderjylland i februar for at stemme. Den 10. juli tog han og hustruen tilbage til Sønderjylland med færgen fra Faaborg til Sønderborg, for at opleve de festlige begivenheder.

Aage Lind fortæller i rejsebeskrivelsen, hvordan de frygtede ikke at komme med færgen, da: *“Alverden skulle til Sønderjylland i de dage, så alle befordringsmidler var fuldt optagne; der blev således fortalt, at der ikke var til at opdrive en bil i hele København, alt var optaget til en tur til Sønderjylland”.*

Parret kom dog med færgen, men da de ankom til Sønderborg, var der ligeledes problemer med at finde logi for natten på grund af de mange tilreisende. *“Vi vidste, at alt var optaget på alle hoteller og alle gæstgivere for måneder siden (...). Der var derfor ikke andet at gøre end at søge ud på landet til en eller anden kro. Vi gik hen til telefonstationen, men da vi uden resultat havde ringet tre forskellige steder hen, var klokken blevet 8, og telefonen lukkede, og vi stod atter på gaden og var lige vidt. Vi gik så ned til damperen for at spørge kaptajnen, om vi kunne sove om bord på skibet. Dette lod sig imidlertid kun gøre for herrer, men så traf vi heldigvis en herre, som*

gjorde os opmærksom på et udlejningskontor, som lå lige over for damperen. Der fik vi to indkvarteringsbiller hos en arbejderfamilie, og endelig efter megen besvær kom vi til ro, mor på en sofa og far i seng, og klokken 10 sov vi og bestemte at være oppe klokken 5".

Dagen time for time

Genforeningsfestens store presseopbud resulterede i mange avisreportager, og hvis man læser disse, kan man følge dagens begivenheder time for time. Aviserne fortæller, at festlighederne for alvor begyndte, da kongeskibet *Dannebrog* ankom klok-

ken ni og blev saluteret med 27 skud. Folket tog derefter imod kongen, der kørte igennem Sønderborg, inden turen gik mod Dybbøl Banke. *Flensborg Avis* beskrev den 12. juli morgenen således: "Klokken 10 modtog Kongen Enkedronning Louise på Jernbanestationen. Imidlertid var den store Procession bleven opstillet på Slotspladsen: Forrest Garnisonens Musikkorps, derefter i følgende orden: Festkomiteen i Sønderborg, Ministrene, Rigsdagen, indbudte fra Sønderborg, indbudte fra Kongeriget, Sønderborgs og Kredsens Repræsentanter, Modtagelseskomiteen i Sønderborg, Marinekommandoet, Kadetter, Akademisk

To journalister interviewer en veteran til genforeningsfesten på Dybbøl Banke i 1920.

Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.



Skyttekorps samt en Række Foreningers Formænd og Bestyrelser. På Festpladsen på Dybbølbjerg tog Veteraner, sønderjyske Tillidsmænd, fire Repræsentanter fra Dybbøl Kommune og Æreskompagniet Opstilling. Klokken 10.50 afmarcherede det store Festtog. Ved Halvtolvtiden afmarcherede Garden fra Dannebrog, forrest Adjudantstaben til Hest, derefter Musikkorpset; den kongelige Familie kørte til Festpladsen i Automobil. På hele Vejen hilstes Toget af ustandselige Hurraråb”.

Ved Dybbøl Mølle sad Aage og Ane Lind og så til, da processionen i spidsen for kongeoptoget passerede Dybbøl Banke. De så dermed øjeblik-

ket, hvor den, af soldaterforeningerne skænkede, nye 23 meter høje flagstang blev taget i brug for første gang, og Dannebrog hejstes, da kongen passerede. De havde forsøgt at komme ind på selve pladsen ved møllen, men var blevet afvist: “Vi gjorde et forsøg på at komme ind på pladsen, hvor masten stod, men en soldat med skarpladt gevær kom straks løbende os i møde og meddelte os, at al adgang var strengt forbudt. Bagefter fik vi at vide, at tyskerne havde lovet, at dér skulle det danske flag ikke komme til at vaje på genforeningsdagen, og to gange havde de skåret flagsnoren over, af hvilken

Genforeningsfesten var et populært udflugtsmål. Her udsigten fra Kongeskansen.



Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

“Alverden skulle til Sønderjylland i de dage”

grund der nu måtte sættes vagt ved den”.

Parret søgte derefter med menneskemængden mod skanserne, som de dog forlod før festens afslutning for at komme ud af den ”smeltende varme” og væk fra ”den store plads uden spor af skygge”.

Processionen fra Sønderborg førtes da ind i skanserne, og ifølge Nationaltidende var det et prægtigt syn fra toppen af skansevoldene, da livgarden gjorde sit indtog: *”Deroppe fra saa man kun lige ned i Bjørneskindshuerne, som Bajonetterne ragede op over, og de tog sig fantastiske og vildmandsagtige ud”*.

Sønderburger Zeitung beskrev videre forløbet (Oversat af forfatterne): *”På festpladsen i den store skanse ved ”gamle Dybbølbanke” var veteraner og repræsentanter fra hele det nord-*

slesvigske samfund samlet. Kongefamilien blev ført til tribunen, hvor den store menneskemængde tiljublede dem”. Tribunen var placeret på skansens midterbastion, hvor der ifølge Nationaltidende *”vajede seks særlig store Flag, og den var omgivet af et Gærde af Gran med indflettede vimpler. Deroppe var Kongefamiliens Pladser, og lige nedenfor var Talerstolen”*.

Da kongefamilien var gået op ad trapperne til tribunen, begyndte festprogrammet, og musikken spillede *Du skønne Land med Dal og Bakker fagre*, og forsamlingen sang med, dog (ifølge Hejmdal) udfordret af lydforholdene. Herefter talte dagens første taler; lensgreve O.D. Schack, der som formand for Vælgerforeningen for Nordslesvig holdt dagens hovedtale. Nationaltidende fremhævede, hvordan han *”Myndigt og*

Parkeringspladsen ved Dybbøl Banke den 11. juli 1920. I bogen *En konges ridt* anslås det, at der på parkeringspladsen var 5.000 biler parkeret i forbindelse med festen.

Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.





Foto: Ukendt fotograf, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

Menneskemængden på vej over pontonbroen til genforeningsfesten.

stærkt" talte for kongen til forsamlingens begejstring, og han blev "Gang paa Gang afbrudt af kraftige Hurra-råb". O.D. Schack bød i sin tale velkommen til både kongen, regeringen, de tusinder af fremmødte, men også til de danske, der ikke blev en del af Genforeningen og fortsat var under tysk herredømme. Ifølge Schack var Genforeningens store budskab til sønderjyderne, at de nu måtte være danske, "ikke kun af Sind, men ogsaa af Navn". Ved talens afslutning henvendte O.D. Schack sig direkte til Kong Christian, og udtalte på hele forsamlingens og alle sønderjydernes vegne:

"Vi skal være dig gode og trofaste Sønner og Døtre, Danmark, det lover vi dig i dag - det giver vi dig Haand-

slag paa. Kong Christian! Ja, om Kongen samler vi os i denne Stund, den største, vor Slægt har oplevet".

Flensborg Avis beskrev, hvordan forsamlingen efterfølgende sang første vers af *Kong Christian* samt *Der er et yndigt Land*. Næste punkt på programmet var overrækkelsen af sønderjydernes gave til kongeparret - kopier af guldhornene fra Gallehus, der allerede var blevet placeret under sorte klæder på hver sin side af trappen op til tribunen. Lensgreve O.D. Schack, gårdejer H.D. Kloppenborg-Skrumsager, gårdejer N. Nissen, direktør L. Christensen og kaptajn C.C. Fischer fra Vælgerforeningen for Nordslesvigs bestyrelse gik op ad trappen for at fjerne de sorte klæder og afsløre de gyldne horn,

"Alverden skulle til Sønderjylland i de dage"

Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv



Vagter ved flagstangen ved Dybbøl Mølle den 11. juli 1920.

som ifølge *Flensborg Avis*, nu strålede i solen. C.C. Fischer afslørede gaven med følgende ord, her gengivet fra *Flensborg Avis*: "*Gaven vidner om, at vort Land altid var dansk, og den vidner om vor Glæde over at blive genforenede med Danmark. Gud give os en Fremtid, som han gav os Minder!*"

Aviserne beskrev videre, hvordan endnu en gave blev overrakt af veteranen fra 1864 Hans Thomsen og fire unge piger til tonerne af *Slumrer sødt i Slesvigs Jord*. De unge piger bar det gamle Dannebrogflag fra 1864 op ad trapperne til kongen, der dybt bevæget "*kysser den gamle Fane, og omfavner og kysser Veteranen under en uhyre Bifaldsstorm fra Mængden*". I *Sønderjysk Månedsskrift* i 1980 krydres denne historie yderligere med

beskrivelsen af, hvordan de unge piger, da de kom ned fra kongetribunen, efterfølgende blev mødt af en lummer kommentar fra "*de herrer med de høje hatte*": "*Ja, Kongen kyskede flaget. Havde jeg været ham, havde jeg nu kysset pigerne*".

Nationaltidende beskrev efterfølgende, hvordan kongen, dronningen og enkedronningen modtog blomster fra enker til faldne i 1864, inden den bevægede konge holdt sin taketale. Da kongen havde takket Sønderjylland for dets trofasthed, sang forsamlingen *Kongernes Konge* inden den næste taler, H.P. Hanssen, gik på talerstolen. Midt under talen fløj et fly ind over festpladsen, hvor det blev fulgt af mange øjne. Ifølge *Flensborg Avis* vinkede forsamlingen

begeistret til flyvemaskinen, som snart vendte tilbage, denne gang med et Dannebrogflag, der blev kastet ned til kongen. Hanssens tale blev ifølge avisen afsluttet med et *"Danmark leve!"*, og forsamlingen sang *Jeg elsker de grønne Lunde*. Herefter bød næstformanden for Sønderjydsk Arbejderforening, møller H. Lorentzen fra Gråsten, regeringen og rigsdagen velkommen, og som afslutning blev Niels Møllers sang *Ved Hjemkomsten* sunget.

Den næste, der besteg talerstolen, var gårdejer Peter Grau, der holdt, hvad *Fyens Stiftstidende* betegnede som *"en mandig tale"*. Grau fortalte i

talen, om det håb og den tro på en genforening, der igennem årene under tysk styre havde præget sønderjydernes nationale arbejde, samt glæden ved, at håbet nu blev opfyldt. Han gav dog også udtryk for en smerte i glæden, når tanken faldt på de danske landsmænd syd for den nye grænse. Han afsluttede sin tale med at hædre *"de trofaste Danske, der ikke opnaaede Genforening"* ved at bede forsamlingen om at rejse sig til deres tak og ære.

Herefter talte statsminister Neergaard, der, på den danske regerings vegne, takkede for velkomsten. Han beskrev den eventyrlige glæde Gen-

En ældre herre hjælpes ned fra vognen for at deltage i festlighederne.



Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

"Alverden skulle til Sønderjylland i de dage"

foreningen havde bragt, men også det offer sønderjyderne havde bragt for at nå hertil, "6.000 Sønner" havde de mistet i verdenskrigen. Han huskede også "*paa dem, som blev tilbage*", dvs. de danske i 2. afstemningszone, og lovede på regeringens og hele det danske folks vegne: "*de skal ikke blive glemt*".

Nationaltidende og *Flensborg Avis* beskrev, hvordan den afsluttende tale blev holdt af folketingets formand Pedersen-Nyskov, inden festprogrammet blev afsluttet med sangen *Vor Længsels Land, saa ofte døbt i Smertens dyre Daab*. Dermed var

festen forbi, og de kongelige forlod bastionen, men gik inden da lidt rundt blandt folk og hilste.

Efter denne afslutning kørte de kongelige fra Dybbøl Banke, festen brød op og ifølge Hejmdal var "*Vejene i mange Timer et ufremkommeligt Mylder af Mennesker, Vogne og Biler*".

Kl. 17 tog man i Sønderborg imod de kongelige på Ringriderpladsen, inden de fortrak til kongeskibet. Klokken halv elleve drog et fakkeloptog fra Ringriderpladsen til havnen, hvor kongefamilien holdt taffel på *Dannebrog*. Ifølge *Flensborg Avis* gik kronprins Frederik med i optoget til

Processionen på vej mod genforeningsfesten. På billedet ses livgarden med bjørnskindshuer og musikkorpset forrest.

Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.





Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

Pladserne foran kongetribunen var besat af en gruppe herrer, deriblandt statsminister Niels Neergaard, der ses længst til højre.

havnen, hvor der også blev affyret kanonskud og fyrværkeri, inden kongen kom frem på skibets kommandobro og vinkede til mængden. Kongen takkede for den *"uforglemmelige Dag"* og udbragte et leve for Danmark. Folkemængden sang nu *Kong Christian* sammen, inden kongen bød god nat. *"Langsomt spredtes den store Mængde, nogle herlige Minder rigere fra disse uforglemmelige Dage"*, var de afsluttende ord fra *Flensborg Avis*.

Forevigelsen af Genforeningen

Som tidligere beskrevet i indlednin-

gen valfartede også fotografer til genforeningsfesten på Dybbøl Banke. De var imidlertid ikke kun til stede ved denne begivenhed, men optog billeder under hele afstemning og genforeningsforløbet. I filmen *Kongen rider over Grænsen* fra 1920, som kan ses på Det Danske Filminstituts hjemmeside (www.filmcentralen.dk), ses det tydeligt, at mange fotografer kæmpede om at få det bedste billede af kongen på den hvide hest i øjeblikket, hvor han krydsede grænsen.

At fotograferne havde været med hele vejen til Genforeningen, kan

Foto: Mediestream.



Jens Boisen
annoncerede
for billedsalg i
bl.a. Jyllands-
posten den 22.
juli 1920.

også ses af den store mængde fotografier, postkort og genforeningsalbum, der blev udgivet i 1920. Blandt disse var populære motiver bl.a. modtagelsen af de tilrejsende afstemningsberettigede, og pyntningen af de slesvigske byer med henholdsvis danske og slesvig-holstenske faner og æresporte. Men det store højdepunkt var utvivlsomt konge-

familiens tur rundt i Sønderjylland og heriblandt genforeningsfesten på Dybbøl Banke.

En lokal sønderjysk fotograf der udgav mange af de motiver, vi kender fra Genforeningen, var Jens Boisen fra Sønderborg. Boisen fik bl.a. udgivet mange postkort gennem det store danske forlag *Carl Stenders Kunstforlag*, og han annoncerede selv

Statsminister Niels Neergaard på talerstolen til genforeningsfesten.

Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.





Foto: J. Boisen, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

Et af Jens Boisens mest kendte motiver fra genforeningsfesten på Dybbøl Banke, hvor flyet flyver ind over pladsen, og der på kortet er tegnet et flag ind, som maskinen skal have kastet ned på pladsen.

med salg af billeder fra Genforeningen i bl.a. Jyllandsposten. Boisen udgav også gennem *Carl Stenders Kunstforlag* genforeningsalbum i forskellige udgaver, hvor billeder fra kongefamiliens tur rundt i Sønderjylland var trykt på pap og samlet. Et af Boisens mest kendte motiver stammer fra genforeningsfesten på Dybbøl Banke, og forestiller situationen, hvor et fly kaster Dannebrog ned over menneskemængden. Hvis man nærstudere billedet, ses det dog tydeligt på det, at både fly og flag er tegnet ind senere, og at Boisen dermed ikke nåede at fotografere selve øjeblikket.

En af de tilreisende fotografer, der ankom til Sønderjylland i forbindelse med afstemningen og Genforenin-

gen, var Otto Nørmark fra Odense. Den 12. juli 1920 bragte *Fyens Stiftstidende* to af hans billeder fra genforeningsfesten på forsiden af avisen i forbindelse med en to-siders artikel om genforeningsfestlighederne, skrevet af deres udsendte reporter, redaktionssekretær Poul Dreyer.

Avisen bragte desuden en notits om formålet med Nørmarks tur til Sønderjylland og Flensborg: "Fotograf Nørmark er lige kommen hjem fra Genforeningsfesterne i Sønderjylland, hvor han har taget en mængde fortrinlige billeder fra de historiske dages talrige interessante begivenheder. Fotograf Nørmark forbereder et lysbilledforedrag om Genforeningen, så de mange, der ikke kunne være med dernede, kan få et indtryk af begivenhederne".

Nørmarks lysbilledforedrag var ifølge flere aviser et populært arrangement, og blev bl.a. afholdt i Nyborg, Assens, Svendborg, Odense, Aarhus og Randers i løbet af efteråret 1920. I aviserne findes også flere omtaler af arrangementerne, der, som her i *Jyllandsposten* den 21. oktober 1920, roses højt: *"Aarhus konservative Vælgerforening havde trods det korte Varsel fuldt Hus til det nationale Lysbilled-Foredrag, og Sammenkomsten fik et særdeles smukt og stemningsfuldt Forløb. Fotograf Nørmark viste sig at være en fortræffelig Foredragsholder,*

og hans mange Lysbilleder fra Afstemningsdagene i Flensborg og fra Gjenforenings-Festerne var ualmindeligt klare og velvalgte og fængslede den store Forsamling fra først til sidst. Fremvisningen ledsagedes af slesvigske Sange, sunget af Hr. Hakon Dons, og sluttelig sang hele Forsamlingen 'Der er et yndigt Land'. Hr. Nørmark og Hr. Dons blev Gang efter Gang hilst med minuttlangt Bifald".

Fyns Social-Demokrat beskrev den 7. november 1920, desuden hvordan det lykkedes Nørmark at holde sig populær blandt tilhørerne, selv-

Processionen på vej ind i skanserne. På flere af Otto Nørmarks billeder fra turen til Sønderjylland og Flensborg ses, hvordan han har koloreret billederne, som han efterfølgende anvendte i sine lysbilledforedrag.

Foto: Otto Nørmark, Museum Sønderjyllands Mediearkiv.



om der var knas med teknikken:
"Den 'nationale' Fastaften paa Hotel Phønix Fredag Aften med Foredrag og Lysbilleder fra Sønderjylland af Fotograf Nørmark var nær blevet en Skandale paa Grund af, at Hr. Nørmark ikke havde sine Sager i Orden med Hensyn til Lysbilledapparatet. Da det ret talrige Publikum havde ventet en halv Time, trøstede Hr. Nørmark med, at det var den mest taalmodige Forsamling i Danmark. Det smigrede de mødte i den Grad, at de ventede yderligere 1,5 Time. Saa endelig var Sagerne i nogenlunde Orden, og der kunne tages fat".

Otto Nørmarks lysbilledforedrag var ofte ledsaget af musik og sang. Det kunne f.eks. være kor og orkestre, men også flere solister nævnes i de forskellige annoncer i aviserne. Ved en enkelt lejlighed berettede *Fyens Stiftstidende*, at Nørmarks lys-

billedforedrag på Industripalæet i Odense den 26. oktober 1920 blev ledsaget af et foredrag af frk. Hanna Jensen fra Haderslev, der fortalte om *"sønderjyske forhold"*. Ved flere lejligheder blev arrangementet desuden efterfulgt af et bal.

Beretningerne, avisreportagerne og fotografierne fra 1920 er alle med til at belyse, hvor stor en begivenhed genforeningsfesten på Dybbøl Banke var i Sønderjylland, men i særdeleshed også i resten af Danmark. Sønderborg og Dybbøl Banke var det helt store udflugtsmål, og beskrivelserne af selve dagen beretter om et tætpakket program og feststemte deltagere. Populariteten dalede heller ikke, selvom sommeren gik på held. Otto Nørmarks såkaldte *lys-billedforedrag* var populære i flere danske byer hen over efteråret, og beskrivelserne af disse tyder på, at de

Lensgreve O.D. Schacks tale blev efterfulgt af ni rungende hurraråb for kongen.



Foto: Ukendt fotograf, Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

"Alverden skulle til Sønderjylland i de dage"

Foto: Stillebillede fra filmen *Kongen rider over grænsen*, Danmark på film.

Fotograferne flokkes om kongen, da han rider ind over grænsen ved Frederikshøj den 10. juli 1920.

var store successer. For både de der var til stede og dem, der ikke havde denne mulighed, fangede fotografierne de store øjeblikke og bevarede mindet om genforeningsfesten for eftertiden. ■

Litteratur og aviser

Lind, Aage: 'To genforeningsrejser til Tønder'. *Sønderjysk Månedsskrift* nr. 7, 1970. Side 185-198.

Ludvigsen, Rob.: *En Konges Ridt: Genforenings-Festlighederne 9.-15. juli 1920 i Skrift og Tale*. Prior 1920.

Svensson, Bjørn: 'Den 11. juli 1920 på

Dybbøl'. *Sønderjysk Månedsskrift* nr. 7, 1980. side 177 & 204.

Flensborg Avis, 12. juli 1920.

Fyens Stiftstidende, 12. juli 1920, 13. september 1920, 18. oktober 1920 & 1. november 1920.

Fyns Social-Demokrat, 7. november 1920. Hejmdal, 12. juli 1920.

Jyllandsposten, 22. juli 1920 & 21. oktober 1920.

Nationaltidende, 12. juli 1920.

Randers Dagblad, 6. november 1920.

Sønderburger Zeitung, 12. juli 1920.

Svendborg Avis, 18. september 1920.

Aarhus Stifts Tidende, 5. november 1920 & 8. november 1920.

Gæster på Brundlund Slot

Af professor emerita Else Roesdahl

MANGE MENNESKER har i tidens løb gæstet Brundlund Slot, også før det blev kunstmuseum - hvis blot mure kunne tale! Her skal fortælles om tre af dem, og især om Angela Luther, der senere blev medlem af den stærkt venstreorienterede tyske terrorgruppe *Rote Armee Fraktion* (eller Baader-Meinhof Gruppen).

Min bedstefar, Kresten Refslund Thomsen, blev amtmand i Aabenraa efter Genforeningen i 1920, og siden også i Sønderborg amt. Embedsboligen var Brundlund Slot, og umådelig mange mennesker besøgte mine bedsteforældre her - politikere, embedsmænd, venner og bekendte

m.v. og også en del, som gerne ville se det genvundne land.

Omkring 2. Verdenskrigs begyndelse kom bl.a. udenrigsminister og senere statsminister Erik Scavenius, og ved et selskab, hvor mine forældre var til stede, ytrede Scavenius ifølge min far, at han ville gøre hvad som helst, der stod i hans magt, for at holde det lille land, som hedder Danmark, uden for krigens rædsler - hvilket han gjorde. Udtalelsen gjorde et stort indtryk på min far, der adskillige gange har refereret det med beundring. Siden blev Scavenius imidlertid heftigt angrebet og lagt for had af mange på grund af sin 'tysker-venlige' politik, og endnu i dag kan

Brundlund Slot i Aabenraa.



Foto: Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

hans person og indsats bringe sindene i heftigt kog.

Nogle helt andre historier udspillede sig mod krigens slutning. Her blev Brundlund Slot skueplads for tophemmelige møder mellem nazilederen Heinrich Himmlers udsending Schellenberg og den indflydelsesrige svenske greve Folke Bernadotte, idet Himmler søgte at få en separatfred med Vestmagterne. Det lykkedes som bekendt ikke. Bernadotte boede også flere gange på Brundlund, der lå så praktisk i forhold til grænsen, i forbindelse med forhandlinger med tyske ledere om hjemtransport af nordiske koncentrationslejranger. Og disse forhandlinger lykkedes som bekendt.



Privatfoto

Jeg har hverken truffet Scavenius eller Bernadotte, men derimod Angela Luther. Hun boede dengang i bydelen Blankenese i Altona lige nord for Hamburg, og en sommer var hun på besøg på Brundlund. Mine bedsteforældre må have kendt hendes forældre - jeg ved ikke hvordan, men de havde fra gammel tid mange gode bekendtskaber med bl.a. tyske politikere. Jeg mener også svagt at kunne huske en stiltfærdig fru Luther, men ikke Angelas far, der var *Rechtsanwalt*/advokat. Bedstemor havde inviteret Angela på sommerferie og mente, at vi fint kunne underholde hinanden, så jeg kom samtidig. Vi var begge skolepiger, og hun var knap to år ældre end mig (jeg er fra 1942), så det må have været omkring 1950, for bedstefar blev pensioneret i 1954.

Jeg husker Angela. Måske fordi vi faktisk ikke legede særlig godt sammen (måske syntes hun, at jeg var for lille?), men vistnok især, fordi hun forventede, at andre redte hendes seng, og det, syntes jeg, var meget mærkeligt og 'uopdraget' og viste, at hun var 'forkælet'. Set i bakspejlet viste det nok snarere, at hun var util-

Else Roesdahl omkring 1950. Else Roesdahl blev født i Sønderborg i 1942. I sit voksne liv gjorde hun karriere som arkæolog og historiker ved Middelalderarkæologi på Aarhus Universitet.

passet. Så det blev ikke til venskab. Og det var nok godt!

For ca. 20 år senere, efter en kort tid i nogle militante venstreekstremistiske bevægelser, sluttede Angela sig i efteråret 1971 til den tyske terrorgruppe Rote Armee Fraktion (RAF), hvis 'første generation' tit kaldes Baader-Meinhof Gruppen efter to af lederne, Andreas Baader og Ulrikke Meinhof, der begge blev fængslet i 1972 og døde her i 1976 og 77. RAF opererede i årene 1970-98 med bombeattentater, bankrøverier, flykapringer, bortførelser og gidseltagning og fik 34 liv og mange sårede på samvittigheden. I maj 1972 skal

Angela have deltaget i to bombeattentater, dels i Augsburg og dels i Heidelberg, med døde og sårede til følge, og i min familie snakkede vi dengang om, hvor mærkeligt det var. Angela blev aldrig fanget, og efter 1972 vides intet sikkert om hende. Nogle mener, at hun blev dræbt ved en sprængstofulykke - eller at hun siden levede med en ny identitet i Tyskland eller Libanon. Så måske lever hun endnu.

Mindet om Angela kom langsomt tilbage, da jeg for et par år siden åbnede en smuk lille bog, som engang tilhørte min bedstemor og nu står på min reol. Bogen er 9. udgave

Julehilsen fra Angela Luther til bedstemor. Venstre side har afsenderoplysninger: Angela Luther, Möllnerstr. 31, samt selve hilsenen: "Liebe Frau Thomsen, ich schicke Dir ein kleines L(?)esezeichen zu Weihnachten liebe grüsse Angela". Højre side har adressatens navn: Frau Ingeborg Thomsen.

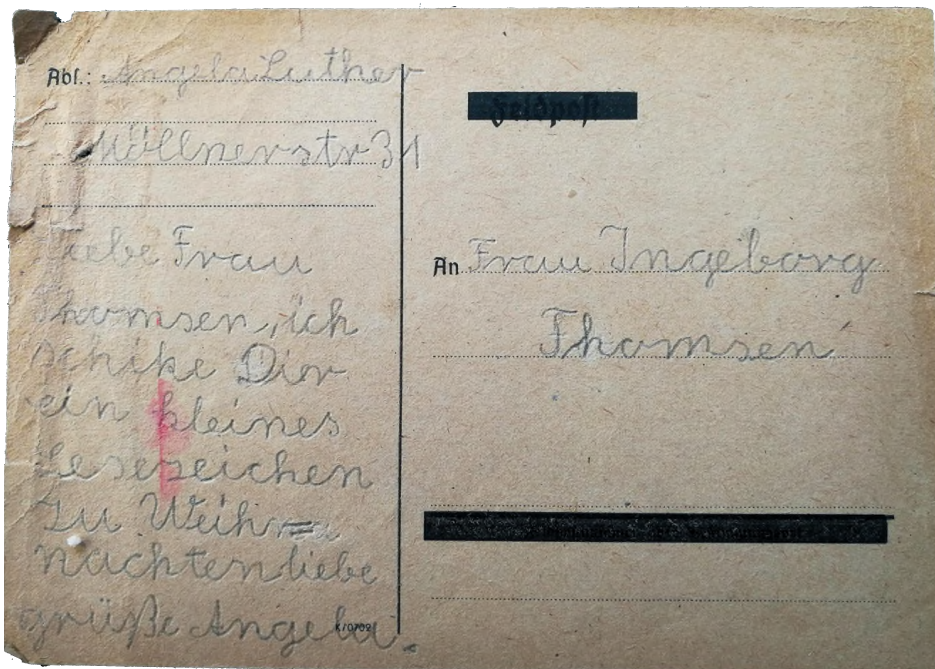


Foto: Else Roesdahl.

Foto: Else Roesdahl.



Forsiden af julekortet fra Angela Luther til bedstemor.

fra 1949 af Holger Drachmanns *Derovre fra Grænsen* (1. udgave 1877), og heri lå et julekort fra Angela. Det var brugt som bogmærke og har måske ligget der, lige siden bogen var ny. Kortet har ingen dato og ingen modtageradresse, så det er vel sendt i en konvolut. Det er af tyndt karton, og den ene side har adressatens navn og julehilsenen samt Angelas navn og adresse: Möllnerstr. 31 (som netop er i Hamburg-Blankenese). Selve kortet stammer vel fra krigens tid og demonstrerer Tysklands fattigdom flere år efter krigens afslutning, for øverst til højre skjuler en sort stribe næsten ordet *Feldpost*, mens den sorte stribe nederst helt skjuler det oprindelige ord. Kortets forside har et kønt og fredfyldt julemotiv - så anderledes end Angelas senere så dramatiske liv. ■

Foto: Museum Sønderjyllands Mediearkiv.



Forfatterens bedstemor Ingeborg Refslund Thomsen ved avislæsning. Ingeborg Refslund Thomsen (1891-1972) blev i 1947 indvalgt i Landstinget for de radikale, hvor hun sad frem til 1953, da hun blev valgt til Folketinget. Ved folketingsvalget i 1957 stillede hun ikke op.

Eggelings mindesmærker for de faldne i 1. Verdenskrig

Af mag.art. Niels T. Sterum

DEN TYSKE ARKITEKT Oskar Eggeling (1873-1941) er bekendt for den Løgumkloster-interesserende som leder af kirkens restaurering i 1913-1920. Hans virksomhed på dette område er sammenfattet i *Danmarks Kirker*.¹⁾ Mindre kendt er hans ledelse af ombygningen af Roager Kirkes apsis (1913),²⁾ af genåbningen af de unggotiske vinduer i nordsiden af Hviding Kirkes skib (1913)³⁾ og af nybygning af amtsretten i Tønder (1914-16),⁴⁾ som var tegnet af arkitekt Gyszling, Slesvig. Ud over disse tjenstlige arkitektopgaver for de preussiske myndigheder forestod han udgravninger i klostertomten i Løgumkloster.⁵⁾ Næsten ukendt og glemt er, at han hen mod slutningen af sit virke i Vestslesvig fik opgaver med relation til den særlige situation, som Slesvig befandt sig i mellem krigsafslutningen i november 1918 og Genforeningen i juni 1920. Han tegnede nødpengesedler til Løgumkloster (1920),⁶⁾ og til kirkerne i Tønder og Løgumkloster tegnede han mindetavler over de faldne i verdenskrigen. Til Skt. Marie-kirken i Flensborg lagde han planen til et æreska-

pel for byens faldne i de slesvigske krige 1848-1850 og i 1864, i krigen mod Frankrig 1870-1871 og i verdenskrigen.

Tønder Kristkirke

Eggeling tegnede otte mindetavler for de faldne 1914-1918 fra Tønder. Tavlerne blev udskåret i træ på



En af otte tavler i Tønder Kristkirke.

Foto Verner Meier og Holger Jørgensen, Museum Sønderjylland

Kunstgewerbeschule i Flensburg og opsat i Tønder Kristkirke i juli 1920.⁶⁾ Kirkens hjemmeside meddeler: *I tårnrummet findes en række mindetavler over menighedens faldne i krigen. Den ældste tavle er over de faldne i de slesvigske krige i 1848-1850 og 1864, samt de faldne i den fransk-tyske krig i 1870-1871. I 1920 blev der ophængt otte mindetavler over de i verdenskrigen 1914-1918 faldne. De er udført efter tegning af regeringsbygmester Eggeling. Senest tilkommet er tavlen over ofrene fra besættelsesårene 1940-1945.*⁷⁾

Flensburg St. Marien-Kirche

Eggeling udformede i 1920 planen for indretning af et æreskapel ved St. Marien-Kirche i Flensburg for sognets mere end 550 faldne. Centralt i kapellet var en skulptur med en liggen-

de soldat med stålhellem og gevær, i helfigur og i væsentlig mere end naturlig størrelse, udhugget i sten af billedhugger Ludolf Albrecht, Hamborg, efter Eggelings tegning. På væggene var opsat stentavler med de faldnes navne. Kapellet blev indviet den 19. november 1921.⁸⁾ Mindesmærket gav i 1966-67 anledning til stort postyr og megen diskussion i Flensburg, idet tre præster ved kirken forlangte figuren ud af kirken.⁹⁾ I 1967 blev figuren fjernet fra kapellet, og den blev først begravet under en sandbunke på et lille jordstykke ved pastoratet. I 1972 blev figuren gravet op igen af pionersoldater fra Bundeswehr og bragt til en lund ved et rekreationshjem for krigsofre og krigsdeltagere i Nord-Tackesdorf (ca. 20 km sydvest for Rendsborg). Her blev monumentet genopført i 1973.

Nødpenge, Løgumkloster 1920.



Fotos: Wikimedia.

Efter rekreationshjemmets lukning er stedet nu i privat eje og ikke tilgængeligt for offentligheden.¹⁰⁾

Løgumkloster Kirke

I kirkens nordvestkapel findes en stor sandstenstavle til minde om de faldne i 1. Verdenskrig fra Løgumkloster Sogn. Tavlen er ifølge *Danmarks Kirker* tegnet af Eggeling.¹¹⁾

Tavlen, der er ca. fire meter høj og ca. to meter bred, består af flere lyse sandstensplader sammenføjet til et hele. Et stort kors er tavlens dekorative hovedelement. Direkte over korset er indhugget årstallene 1914-1918, derover tre vandrette zigzag-linier. Ud for de vandrette korsarme er til hver side indhugget et ligearmet kors i cirkulær indfatning i stil med de middelalderlige indvielseskors, som blev kalkmalet på kirkevæggene. Over indvielseskorsene er indhugget to adskilte indskrifter, på tysk til venstre og på dansk til højre:

“GEDENKTAFEL DEN IM WELT-KRIEGE GEFALLENEN GEWIDMET VON DER KIRCHENGEMEINDE LÜGUMKLOSTER. FÜR TREUE BIS IN DEN TOD GEGEN HEIMAT UND HERD”.

“MINDETAVLE FOR DE I VERDENSKRIGEN FALDNE REIST AF LØGUMKLOSTER SOGN. DE VAR TRO INDTIL DØDEN MOD PLIGTENS TUNGE BUD”.

Oskar Eggeling (1873-1941).

Under korsarmene og *indvielseskorsene* er indhugget de faldnes navne samt fødsels- og dødsdato - fordelt efter sindelag: tysksindede til venstre, dansksindede til højre.

Selve tavlen afsluttes øverst med en vandret, uprofileret gesims. Oven på denne gesims er to sandstensblokke med en løve udhugget i kraftigt relief.

Tavlens tilblivelse er ikke fuldstændig klarlagt. Et indlæg på forsiden af *Løgumkloster Zeitung* 19. juli 1919, skrevet af Løgumklosters sognepræst pastor Christian Andersen, kaster lys over et stadie i tavlens historie.¹²⁾ Under overskriften “*Die Ehrung unserer Gefallenen*” forklares, at allerede i 1918 havde kirkens ledelse begyndt uformelle drøftelser angående et mindesmærke.

En første plan gik ud på at anlægge en “*Heldenfriedhof*” i forbin-



delse med den eksisterende kirkegård, og der blev forhandlet med regeringen om en udvidelse af kirkegården mod syd (hvor slagtermester Markussen forpagtede jorden). Denne plan blev opgivet, fordi jordstykket var fuldt af stenfundamenter og derfor blev anset for uegnet.

Plan nummer 2 beroede på regeringens tilbud om at stille det Günderothske kapel (dvs. nordvestkapellet) til rådighed. Kirkens ledelse foretog en studietur til Ø. Højst Kirke, hvor stenplader med de faldnes navne var ophængt. Men her var det muligt at se forskel på rige og fattige plader, hvilket man ikke ønskede

i Løgumkloster. Her ville man stille ensartede navneplader med skrå hældning op i en halvkreds omkring en større sten med indskrift. Imidlertid var gulvarealet i kapellet ikke stort nok til det planlagte arrangement, og planen måtte opgives.

Plan nummer 3 gik ud på mindre tavler med de enkelte navne, sammenføjet til én stor tavle på kapellets østvæg. Udkastet til projektet var offentliggjort i otte dage uden indkomne protester. Prisen var beregnet til 9.000 Mark, som skulle indsamles gennem frivillige bidrag. Tavlen skulle have indskrift på både tysk og dansk. Forslag til tysk tekst: *“Auf dem*

Æreshal indrettet 1921 i St. Marien-Kirche, Flensburg. Tilstand 1921-1967.

Foto: Landeskirchliches Archiv Kiel.



Stenkrigere på lit de parade i æreshallen i Marienkirche i Flensburg

Felde der Ehre fielen in der Weltkriege aus der Kirchengemeinde Lügumkloster". Tavlens hovedtekst med sognets dedikation skulle være på dansk, "weil wir eine überwiegend dänisch sprechende Gemeinde sind". Forslag til dansk tekst: "Til minde om sognets faldne sønner".

Stenprøver havde allerede været forelagt, da repræsentanter for Ellum pludselig meddelte, at Ellum ikke var interesseret i mindekapellet, men agtede at opstille egen mindesten for sine faldne. Kirkens ledelse opgav da hele projektet og overlod til flækkeforstanderskabet at gennemføre et mindesmærke for de faldne. Flækkens ledelse afstod imidlertid fra ansvaret for opgaven og bad kirkens ledelse genoptage projektet. Gennem forhandlinger opnåede man en løsning på penge- og sprogproblemer. Flækken ville bevilge det beløb, som resterede på grund af Ellums manglende deltagelse. Sprogproblemet skulle løses ved, at tysk og dansk indskrift skulle anbringes til hver sin side. *"Dann kann jede Familie selbst bestimmen, auf welchen Teil der Tafel sie den Namen ihres Gefallenen haben will".*

"So teilt sich leider in dieser Frage die Gemeinde in einen deutschen und einen dänischen Teil, aber dafür kann eben niemand mehr unzufrieden sein". Pastor Andersen sluttede med at love



Foto: Landeskirchliches Archiv Kiel.

nærmere underretning om resultat af forhandlinger med Ellum og Asset. Som det kan ses på tavlen i dag, kom også de faldne fra Ellum og Asset med.

Indtil nu er det ikke fastslået, hvornår mindepladen faktisk blev sat op. Endnu i 1922 var den ikke færdiggjort.¹³⁾ Et fotografi i Lokalhistorisk Arkiv for Løgumkloster (nr. B8650-13), hidrørende fra et fotoalbum tilhørende arkitekt H. Lønborg-Jensen (1871-1948), som varetog restaurering af kirken 1920-1926, viser en fase i tavlens opsætning. De faldnes navne er indhugget, den øvrige tekst mangler. Særlig bemærkes, at overfladen på det centrale kors kun er groft tilhugget, samt at de to blokke, som skulle blive til løvefiguren øverst, er anbragt på deres plads, omend med kun groft tilhugget overflade. Tilste-

Foto Verner Meier og Holger Jørgensen, Museum Sønderjylland.



Mindetavlen i Løgumkloster Kirke.

Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Løgumkloster.



deværelsen af disse blokke viser (sandsynligvis), at løvefiguren var en del af Eggelings oprindelige projekt. Det kan ikke helt udelukkes, at løvefiguren kan være udført af billedhuggeren Friedrich (Fritz) Furchtegott Stuck Korsemann (1904-1944), sådan som det forlyder ifølge en mundtlig efterretning. Fritz Korsemann tegnede i 1921 det tyske mindesmærke i Ravsted for sognets faldne, og i 1931 skabte han mindesmærket i Højer med skulpturen Sorgen.¹⁴⁾ ■

Et fotografi i arkitekt H. Lønborg-Jensens fotoalbum viser en fase i tavlens opsætning.

Kilder

Andersen, Chr. (1919): Die Ehrung unserer Gefallenen. *Lügumkloster Zeitung*, 19. juli 1919.

DENK MAL, Kriegerdenkmäler, Schleswig-Holstein, opslag B, Breiholz <https://www.denk-mal-gegen-krieg.de/kriegerdenkmaeler/schleswig-holstein-b/> DK = Danmarks Kirker, bd. 21, (Tønder amt). København 1957.

Foto nr. B8650-13, Lokalhistorisk Arkiv, Løgumkloster. Tak til Vagn Lauritzen for fremskaffelse.

Henningsen, Lars N. (2019): *Kampen om de faldnes minde. 100 års strid om mindesmærker og mindekulturer i Sønderjylland efter Første Verdenskrig*. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 116. Aabenraa.

Linck, Stephan (2017): *Bruchlinien. Der Flensburger Kirchen-Streit um das Krieger-Gedenken zu St. Marien* 1967. Grosse Schriftreihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V. Band 83. Flensburg.

Nowe, Gerhard (2015): *Flensburger Tageblatt* 20.9.2015

<https://www.shz.de/lokales/flensburger-tageblatt/streit-um-den-krieger-in-der-kirche-id10750896.html>

Sterum, Niels T. (2010): *Løgum - kloster, slot og by. Pionerer i ødemarken*. Del I-II. Skrifter fra Museum Sønderjylland, vol. 3. Haderslev.

Tønder Kristkirke, hjemmeside

<https://www.toender-kristkirke.dk/page/25/kirkens-data>

Wissing, Jürgen A. (1974): Klosterrestaurator Eggeling wurde vor 100 Jahre geboren. *Der Nordschleswiger*, 10. januar 1974.

Noter

- 1) DK, bd. 21, (Tønder amt), side 1094.
- 2) Samme, side 1168.
- 3) Samme, side 1138.
- 4) Wissing 1974.
- 5) Sterum 2010, I. del, passim.
- 6) Henningsen 2019, side 43.
- 7) <https://www.toender-kristkirke.dk/page/25/kirkens-data>
- 8) Linck 2017, 29 f; Henningsen 2019, 43. Eggelings *storfigur* af en liggende soldat fik flere efterfølgere; mest kendt er *Kriegerdenkmal* (1924-26) i Hofgarten, München. ([https://de.wikipedia.org/wiki/Kriegerdenkmal_im_Hofgarten_\(München\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Kriegerdenkmal_im_Hofgarten_(München)))
- 9) Linck 2017. Kort referat af striden, se Nowe 2015.
- 10) Linck 2017, 63 f.
- 11) DK, bd. 21, (Tønder amt), side 1124.
- 12) Andersen 1919.
- 13) Henningsen 2019, side 20 jf. brev af 26/5 1922 fra lærer Beier, Løgumkloster, til redaktørerne Hansen og Rud, Aabenraa (Rigsarkivet, Aabenraa, Niels Hansens arkiv).
- 14) Henningsen 2019, side 57 & 71 ff.

Sprog og stands betydning ved de tidlige slesvigske stænderforsamlinger

Af Anders Bjørneboe

DET ER SOM REGEL sproglige forhold, der anvendes som forklaring på det historiske hertugdømme Slesvigs gradvise opløsning i treårskrigen, krigen i 1864 og endeligt ved delingen i 1920. Den politiske brug af hertugdømmets sproglige forhold ved de tidlige stænderforsamlinger viser dog, at den politiske virkelighed var mere kompliceret, end denne nationale fortælling indikerer. I 1830'erne og 1840'erne var sprog underlagt socioøkonomiske hensyn, snarere end nationale hensyn. Hertugdømmets forskellige stænder, der talte forskellige sprog, brugte nemlig sproget som skueplads i kampen for deltagelse i hertugdømmets nyligt etablerede politiske liv.

Optakten til stænderforsamlingerne

Danmark blev ved det 19. århundredes begyndelse inddraget i de katastrofale Napoleonskrige, hvilket førte til tabet af den danske flåde, Norge og til statsbankerotten i 1813.¹⁾ Den danske helstat blev dermed betydeligt mindre, og statens to sprogområder blev mere jævnbyrdige. Det mest talte sprog i Helstaten var, ved begyndelsen af det 19. århundrede, dansk. Dansk taltes ifølge historikeren Hans Jensen af omkring 1,4 millioner i Kongeriget Danmark og i

Nordslesvig. I hertugdømmerne var det tyske sprog det dominerende med omkring 600.000 brugere.²⁾

Denne tosprogethed i staten var dog ikke noget stort problem ved periodens begyndelse, da 1700-tallets statspatriotisme og kongetroskab fortsat fungerede i bedste velgående.³⁾

Efter julirevolutionen i 1830, der resulterede i indsættelsen af borkong Louis Phillipe på den franske trone, fik den liberale sag i Europa atter vind i sejlene. Revolutionen medførte krav om bredere politisk deltagelse i både hertugdømmerne og Danmark. En af dem, der helst så helstaten reformeret, var slesvigeren Uwe Jens Lornsen fra Sild, der i en pjece, som blev distribueret i Holsten, argumenterede for, at hertugdømmerne skulle have en fri forfatning, og modsatte sig tanken om, at der kunne skabes et samlet helstatsfolk af de danske og tyske befolknings-elementer.

Pjecen fik Lornsen arresteret, men dens indhold aktiverede en liberal borgerlig opinion i Slesvig.

Frederik VI måtte til sidst indlede reformer under pres fra Østrig og Preussen.⁴⁾ Dette førte til anordningen af 28. maj 1831 til oprettelsen af relativt bredt repræsentative stæn-

derforsamlinger, to i kongeriget og en i hver af hertugdømmerne.⁵⁾

Den politiske offentlighed i Slesvig

Stændertidende var offentlighedens hovedkilde til drøftelserne i de forskellige stænderforsamlinger, fordi pressen gengav uddrag fra herfra i sin præsentation og diskussion af tidens politiske spørgsmål. Derfor blev *Stændertidende* grundlæggende for udformningen af den politiske interesse og det politiske engagement i samfundet.⁶⁾ Der var dog ikke tale om envejsskommunikation fra de høje stænder ned til pressen. Debatterne i stænderforsamlingen i Slesvig indeholdt ofte referencer til artikler i aviser.⁷⁾ Pressen og stænderforsamlingerne påvirkede altså hinanden og bidrog i fællesskab til udformningen af den offentlige debat i perioden.

Parallelt med stænderforsamlingerne blev den offentlige debat i Slesvig også formet af slesvigske aviser. En af disse var avisen *Lyna*, der først udkom i 1797 i Haderslev. *Lyna* indeholdt i begyndelsen mest blandet moraliserende og litterært stof, men blev i 1830'erne mere politisk. Fra 1839 redigerede den stænderdeputerede Peter Hiort Lorenzen avisen indtil hans politiske sideskifte i 1840. I 1840'erne blev *Lyna* mere polemisk i takt med konkurrencen med den nye avis *Dannevirke*.

Men *Lyna* blev lukket i 1848, da den blev opkøbt af ejeren af *Dannevirke*, Peter Christian Koch.⁸⁾

Dannevirke blev udgivet fra 1838, efter at Christian Paulsen, med kronprins Christians hjælp, fik sikret Koch

et udgivelsesprivilegium. Bladet var helt fra begyndelsen i polemik med *Lyna* og fik i 1840'erne det økonomiske overtag.⁹⁾ *Dannevirke* havde en fordel i konkurrencen i kraft af dens meget større oplag og salg, da avisens primære afsætning var i København, hvor den fandt et stort sympatiserende publikum. *Lyna* blev derimod i hovedsagen læst i Haderslev og omegn.¹⁰⁾

Det fremgår af *Stændertidende*, hvilke aviser dansksprogede slesvigere i øvrigt læste. N. Lorenzen foreslog under en debat 23. oktober 1840, at man skulle placere reklamer for salget af den dansksprogede *Stændertidende* "gennem den aarhusianske eller fynske Tidende, eller gennem Dannevirke [...], da disse Blade er de, der bliver læst mest".¹¹⁾ Her er det indikeret, at kongerigske aviser blev læst i Slesvig og måske endda i højere grad end lokale aviser, eftersom *Dannevirke* nævnes sidst, og desuden var en relativt ny publikation. Man skal altså ikke forestille sig, at aviserne kun blev læst i den del af helstaten, hvor de udkom. De blev læst i hele staten.

Stændertidendes sprog og offentlighed

Stændertidende kan bruges både som levn og beretning. Som beretning, fordi man kan rekonstruere et forløb ud fra debatternes gang. Som levn, fordi *Stændertidende* dels viser os, hvad man 1836-1848 i Slesvig forstod ved en politisk offentlighed, både i forhold til hvor fyldigt den gengav de politiske debatter, og i forhold til, hvilke læsere, den var til-

tænkt - og dermed også hvem, der tiltænkte at spille en medvirkende rolle i skabelsen af politikken. Den andet offentlighedsspørgsmål var, hvilket sprog *Stændertidende* blev trykt på, og hvordan og hvorfor antagelserne vedrørende *Stændertidende*s sprog ændrede sig.

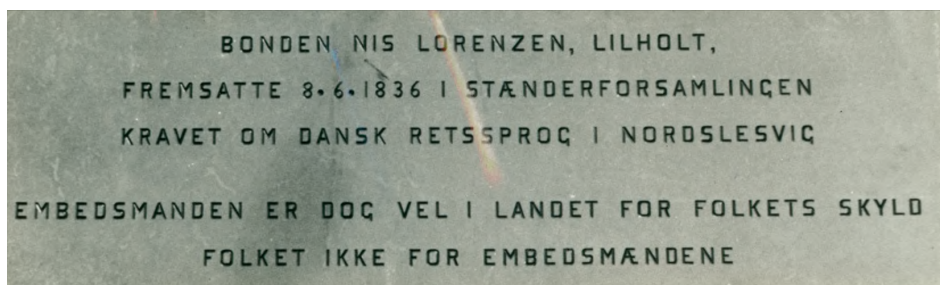
Der blev nedsat en komite af forsamlingen den 17. juli 1836 med forslag om, at den danske og tyske tekst skulle udkomme separat. Da forsamlingen tidligere samme dag havde vedtaget, at de deputeredes navne skulle fremgå i *Stændertidende*, læses det, at prins Friederich Emil August til Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg erklærede sig enig i forslaget om en opdeling af *Stændertidende* og dertil foreslog, at også Holstens *Stændertidende* skulle udkomme på dansk, da "*de deri meddelte Forhandlinger ikke blot angaar Holsteen, men begge Hertugdømmerne*".¹²⁾ Dette udsagn viser, at prinsen forstod, at *Stændertidende*s offentlighed var af stor principiel vigtighed. Prinsens forslag blev dog prompte skudt ned af professor Hans Hensen af budgetære årsager, da Hensen udover at være deputeret

også var forstander for det Kongelige Døvstumme Institut, der stod for trykningen af *Stændertidende*. Hensen foreslog tvært imod, at den danske udgave af *Stændertidende* fuldstændig skulle falde bort.¹³⁾ Både prinsens og Hensens forslag blev dog nedstemt med henholdsvis 32 og 21 stemmer.¹⁴⁾ Der var altså i 1836 både forslag for og imod udgivelsen af *Stændertidende* på dansk, og disse argumenter skulle også blive anvendt i den følgende stænderforsamling.

Ved stænderforsamlingen den 23. oktober 1840 fremsatte den deputerede fra Husum advokat Johann Storm forslag om, "at trykningen af den danske udgave af den slesvigske *Stændertidende* for fremtiden bør bortfalde".¹⁵⁾ Hans argumentation for dette forslag afspejler den forrige forsamlings debatter ved at referere til, at salget af kun seks dansksprogede *Stændertidende* ikke retfærdiggjorde den store udgift til oversættelse og trykning. Godsejeren Carl Friederich Vollertsen tog derpå ordet for at støtte forslaget, men tilføjede advarende at dette forslag ville få de '*danske propagandister*' til at bestille den dansksprogede *Stændertidende* i stort tal.¹⁶⁾

Mindetavle opsat i Sommersted efter Nis Lorenzen

Foto: Museum Sønderjyllands Mediearkiv



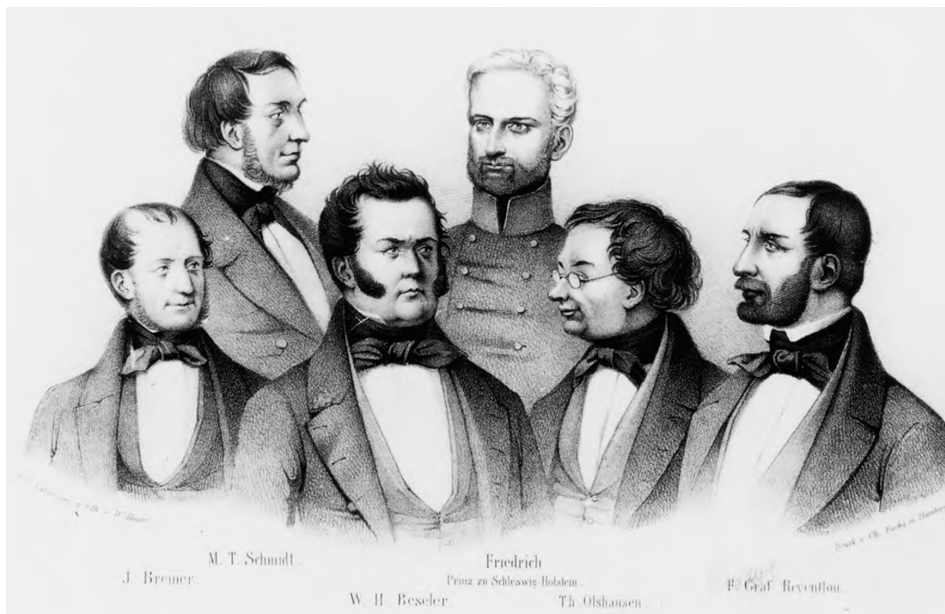


Foto: Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

Mange af de slesvig-holstenske politikere i stænderforsamlingen indtrådte senere i den provisoriske regering, der blev dannet den 23.-24. marts 1848 i forbindelse med udbruddet af Første slesvigske Krig 1848-1850. Det er (fra venstre): J. Bremer, M.T. Schmidt, W.H. Beseler, Prinsen af Nør (Noer), Theodor Olshausen og Fr. graf von Reventlow.

Henvisningen til danske 'propagandister' var udtryk for en ny polarisering, som til dels skyldtes det omstridte sprogreskript, der indførte dansk som rets- og administrationsprog i Nordslesvig. Tale om danske propagandister optræder dog allerede under sprogdebatten i stænderforsamlingen i 1838.¹⁷⁾

I selve det stillede forslag var der dog intet nyt. Dette kommenterede den kgl. commissarius grev Heinrich til Reventlow-Criminil, og rettede Storm, idet han tilføjede, at udgifterne til den danske tidende ikke var så betydelige.¹⁸⁾ Reventlow-Criminils kommentarer blev efterfulgt af prinsen af Augustenborg. Han havde fire

år tidligere, i 1836, foreslået at den holstenske *Stændertidende* skulle udkomme på dansk. Nu havde han skiftet holdning: Hvis *Stændertidende* skulle udgives på dansk for fem abonnenters skyld, så ville en lige så stor gruppe abonnenter, som talte et andet sprog, eksempelvis fransk, også kunne også de forlange et tryk af *Stændertidende* i deres sprog, mente prinsen.¹⁹⁾ Han så altså helt bort fra, at dansk var talesproget for en betydelig del af de indbyggere, hvis virke stænderforsamlingen omfattede.

Den i 1840 nytilkomne deputerede fra Aabenraa Dr. Jacob Th. Gülich fortsatte i Storms spor. Han anførte, at grunden til at den danske *Stæn-*

Foto: Museum Sønderjyllands Mediearkiv



Nis Lorenzen, Lilholt (30.3. 1794-14.3. 1860) var allerede på kant med den tysktalende embedsstand i hertugdømmet, da han i 1834 blev valgt til stænderforsamlingen. Som slesviger tog han bestemt afstand fra at indføre kongerigske indretninger i hertugdømmet, men han gik meget stærkt ind for, at det danske sprog skulle bruges i administration og retspleje overalt, hvor det var befolkningens talesprog.

dertidende ikke kunne sælges var, at *Tidende* navnlig overalt kun blev læst af den intelligente del af publikum, og disse beherskede såvel det tyske sprog som det danske. Andre kunne jo læse de udsnit, der blev trykt i aviserne. En eventuel oversættelse af Stænderforhandlingerne burde hellere udgives i nordslesvigernes 'ejendommelige' dialekt end i en dansk oversættelse, mente han. Slutteligt pointerede Dr. Gülich, at *Stændertidende* for stænderforsamlingen i Viborg burde udkomme på tysk, eftersom der boede flere intelligente tysktalende mennesker i Jylland, der ikke kunne dansk, end der boede intelligente dansktalende i Slesvig, der ikke kunne tysk.²⁰⁾

Efter Dr. Gülichs noget provokerende udtalelser, fik N. Lorenzen ordet. I *Stændertidende* står der "*Den deputerede Lorenzen fra Lilholt svarede herpå med det danske sprog*".²¹⁾ Dette

var første gang, en deputeret talte dansk i protest i stænderforsamlingen, en ære som ellers sædvanligvis tilskrives Hiort Lorenzen i 1842.²²⁾

N. Lorensens modsvar til Gülichs indlæg, som blev ført til protokol på tysk, var dette: Eftersom hertugdømmets dansktalende beboere betalte omkring halvdelen af stænderforsamlingens omkostninger, så syntes det kun ret og billigt, at *Stændertidende* også blev udgivet på et sprog, som var dem tilgængeligt, ligesom det var for de tysktalende.²³⁾

Debatten om *Stændertidendes* sprog afspejler de modstridende principielle opfattelser af, hvem den politiske offentlighed egentlig skulle omfatte. Bonderepræsentanten N. Lorensens synspunkt var, at de udelukkende dansktalende bønder lige så vel som de øvrige klasser i det slesvigske samfund skulle kunne tage del i den politiske offentlighed ved at kunne læse

Stændertidende på et sprog, som de forstod. Modargumenterne tog alle udgangspunkt i omkostningerne ved at udgive *Stændertidende* på dansk, men bar samtidig præg af en elitær afstandtagen fra bøndernes sprog.

Debatterne viser således en kamp for det danske sprog, som ikke kun har sit udspring i nationale motivationer, men også i retten til som stand at deltage på lige fod i Slesvigs politiske liv. Der er en interessant parallel i et lignende initiativ i den holstenske stænderforsamling, hvor de holstenske liberale opfordrede de stænderdeputerede til at tale plattysk i stænderforsamlingen med ordene "*Spreek't Plattdütschl!*" Denne opfordring var ligesom for de nordslesvigske bønders vedkommende motiveret i en modvilje elitens højtyske sprog, som havde monopol på i den politiske offentlighed.²⁴⁾

Sprog, klasse og særinteresser i Slesvig

Ifølge historikeren Hans Schultz Hansen kan menneskers valg af national identitet undersøges ved at foretage en analyse af deres økonomiske interesser. Ifølge teorien om *rational choice* kunne individer nemlig foretage en afvejning af økonomiske fordele og ulemper - og vælge at slutte sig til en national bevægelse derefter.²⁵⁾ I 1800-tallet havde slesvigerne valget mellem tysk eller dansk. Men det var ifølge Schultz Hansen også muligt at indtage en afventende position.²⁶⁾ 66-75% af den danske bevægelses medlemmer var bønder, eftersom dennes dagsorden navnlig var bonderettigheder. Hertugdømmets borgerstand var derimod præget af hertugdømmets sydvendte økonomiske interesser med Ham-

Peter Hiort Lorenzen (24. januar 1891 - 17. marts 1845) blev indvalgt i stænderforsamlingen i 1834 og gjorde sig straks bemærket ved sine liberale holdninger. Han sluttede sig til den slesvig-holstenske bevægelse, men stemte alligevel for Nis Lorensens sprogforslag i 1838. Med den meget konservative hertug af Augustenborgs stigende indflydelse, brød Hiort Lorenzen med den slesvig-holstenske bevægelse og sluttede sig til den danske, hvor han efterhånden så bedre muligheder for at opnå en fri forfatning. Den 11. november 1842 talte Hiort Lorenzen dansk i stændersalen for første gang og blev frataget ordet.

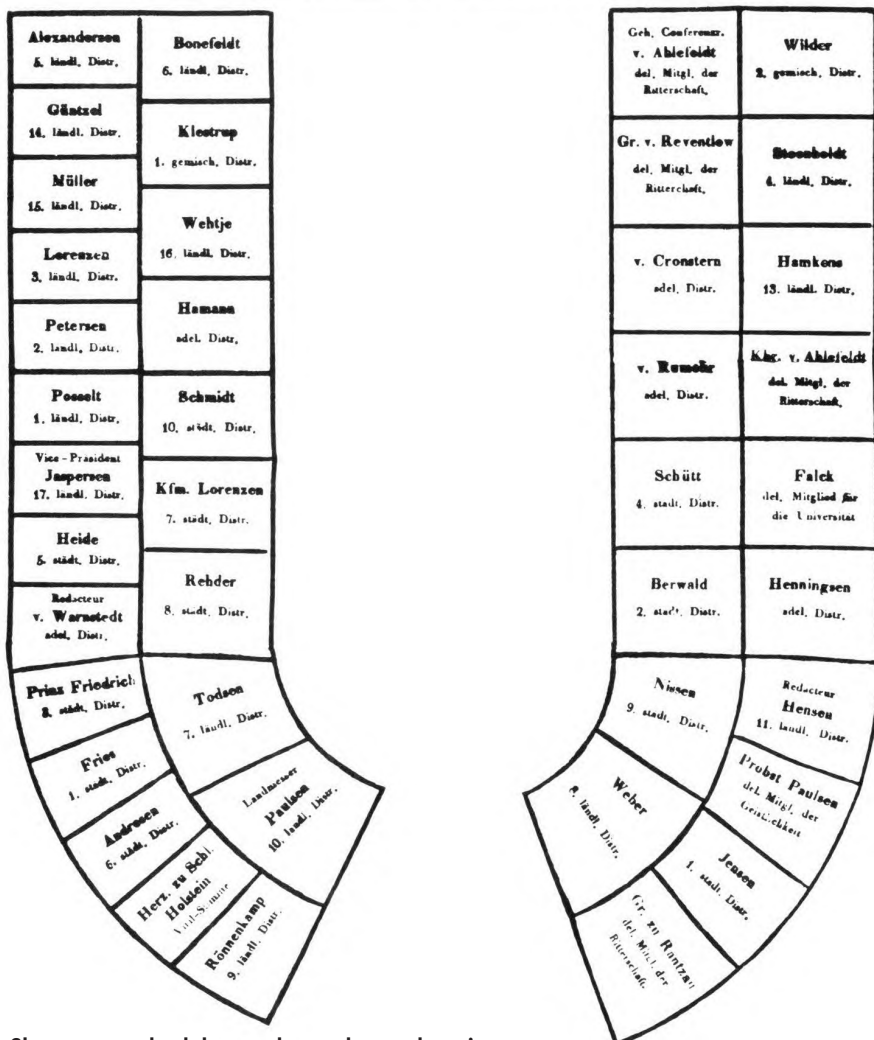


Foto: Museum Sønderjyllands Mediearkiv.

Ständeverksamling

für das Herzogthum Schleswig.

	Kansleirath Rötger	Königl. Commis- sarius Confr. Höpp	Präsident Gr. v. Moltke 2. städt. Distr.	Secretair Storm 12. ländl. Wahl- District	Secretair Past. Lorenzen del. Mitglied der Geistlichkeit.
--	------------------------------	---	---	---	---



Skema over de delegerede og deres placering
i Stændersalen i Slesvig.

borg som centrum for hertugdømmets handel og kultur.²⁷⁾

En anden måde at forstå de nationale bevægelser i Slesvig på, er ved at betragte disse som prægede af regionale interesser. Ifølge Sten Bo Frandsen var det hovedstadens afsides beliggenhed, der førte til spændinger i helstaten. Der boede nemlig tre gange så mange mennesker i helstatens vestlige del som der gjorde på Sjælland, hvor helstatens intelligens og rigdom imidlertid var samlet.²⁸⁾

En af de førende nationale skikkelser i Holsten var Theodor Olshausen, hvis *Kieler Correspondenz-Blatt* i 1830 blev den første liberale opinionsavis i helstaten.²⁹⁾ I 1839 efter de slesvigske sprogdebatter forlod Olshausen den slesvig-holstenske bevægelse og blev bannerfører for den såkaldte nyholstenisme. Nyholstenerne ville ikke sætte deres nationale forbindelse til Tyskland og mulighed for at opnå en forfatning på spil for et Slesvig, der slet ikke var rigtigt 'tysk'. De ville derfor hellere kappe forbindelsen til denne blandede landsdel, end at lade forbindelsen til Slesvig trække Holsten ind i en dansk helstatslig integrationsproces.³⁰⁾ Samtidig med Olshausen forlod Hiort Lorenzen også den Slesvig-holstenske bevægelse af lignende årsager. Hiort Lorensens begrundelse var ifølge Frandsen, at siden holstenerne tilsyneladende var ved at trække sig fra Slesvig, ville forfatningssagen have bedre chancer, hvis Slesvig indgik i en nærmere forbindelse med Danmark og ikke Holsten.³¹⁾

Konklusion

De slesvigske stænderforsamlinger førte til store forandringer i hertugdømmets politiske liv. Tidligere marginaliserede grupper som bondestanden kunne for første gang gøre sig gældende i politik, principielt set på lige fod med riddere, gejstlige og borgerskab. Forskellene i sprog mellem hertugdømmets forskellige stænder blev i højere grad politiseret i Slesvig end i de andre dele af helstaten, overvejende fordi sproggrænser og standsgrænser lå tæt og da anvendelsen af højtysk den offentlige sfære begrænsede de traditionelt dansktalende bønders mulighed for at deltage i hertugdømmets politiske liv. Der var dog også et eksempel på sprogkamp i Holsten for at fremme det plattyske folkesprog i den ellers højtysktalende holstenske stænderforsamling. ■

Litteratur

Bregnsbo, Michael, og Jensen, Kurt Villads (red.): *Schleswig Holstein - contested region(s) through history*: University Press of Southern Denmark, 2016.
Frandsen, Steen Bo: *Holsten i helstaten. Hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet*. Museum Tusulanums Forlag, 2008.
Glenthøj, Rasmus: 1864. *Sønner af de Slagne*. Gads Forlag, 2014.
Jensen, Hans: *De Danske Stænderforsamlings Historie. 1830-48. I og II*. J.H. Schultz Forlag, 1931 og 1934.
Jørgensen, A.D.: *40 Fortællinger af Fædrelandets Historie*. De Unges Forlag, 1941.
Schultz Hansen, Hans: *Sønderjyllands*

Historie. Efter 1815. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2009.

Søllinge, Jette D.; Thomsen, Niels: *De danske aviser. 1634-1989 (I).* Odense Universitetsforlag, 1988.

Trykte kilder

Zeitung für die Verhandlungen der Provinzialstände des Herzogtums Schleswig. 1836/ Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Hertugdømmet Slesvig. 1836: Forelagt og trykt på det Kongelige Døvtumme Institut, 1836. *Zeitung für die Verhandlungen der Provinzialstände des Herzogtums Schleswig. 1838:* Gedruckt und verlegt im Königlichen Taubstummen Institut, 1838. *Zeitung für die Verhandlungen der Provinzialstände des Herzogtums Schleswig. 1840. Erster Band:* Gedruckt und verlegt im Königlichen Taubstummen Institut, 1840.

Noter

- 1) Glenthøj: 1864. *Sønner af de Slagne.* Side 30-34.
- 2) Jensen: *De Danske Stænderforsamlings. Første Del.* Side 6.
- 3) Schultz Hansen: *Sønderjyllands Historie.* Side 16.
- 4) Ibid. Side 59-60.
- 5) Ibid. Side 61.
- 6) Jensen: *De Danske Stænderforsamlings. Første Del.* Side 558-559.
- 7) *Zeitung für die Verhandlungen. 1838.* Side 590.
- 8) Søllinge; Thomsen: *De danske aviser.* Side 264-265.
- 9) Ibid. Side 259, 264-265.

- 10) Frandsen: *Holsten i helstaten.* Side 201.
- 11) *Zeitung für die Verhandlungen. 1840. Erster Band.* Side 50.
- 12) *Zeitung für die Verhandlungen. 1836.* Side 738-740.
- 13) Ibid. Side 740-741; A. Hansen: Hans Hensen i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., Gyldendal 1979-
84. Hentet 13. april 2019 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideld=291181>.
- 14) *Zeitung für die Verhandlungen. 1836.* Side 744.
- 15) *Zeitung für die Verhandlungen. 1840. Erster Band.* Side 45.
- 16) Ibid. Side 45.
- 17) *Zeitung für die Verhandlungen. 1838.* Side 592.
- 18) *Zeitung für die Verhandlungen. 1840. Erster Band.* Side 46.
- 19) Ibid. Side 46.
- 20) Ibid. Side 47.
- 21) Ibid. Side 47.
- 22) Jørgensen: 40 *Fortællinger af Fædrelandets Historie.* Side 267.
- 23) *Zeitung für die Verhandlungen. 1840. Erster Band.* Side 47.
- 24) Frandsen: *Holsten i helstaten.* Side 150.
- 25) Schultz Hansen: *Schleswig Holstein.* Side 121.
- 26) Ibid. Side 124.
- 27) Ibid. Side 132-134.
- 28) Frandsen: *Holsten i helstaten.* Side 187.
- 29) Ibid. Side 130.
- 30) Frandsen: *Holsten i helstaten.* Side 193.
- 31) Ibid. Side 200.



Kom og vær med i et grænseløst fællesskab

Vil du være med til at støtte danskheden i grænselandet?

Så bliv medlem af Grænseforeningen og deltag i spændende aktiviteter i din lokalforening. Du får også tilsendt *Grænsen – magasinet om mindretal, sprog og kultur*, der udkommer seks gange om året.

Meld dig ind via vores hjemmeside www.graenseforeningen.dk eller kontakt en lokalforeningsformand i dit område.

Aabenraa Jens Overgaard
jensovergaard49@gmail.com • tlf. 4010 8142

Haderslev Peter Popp Andersen
kapopp@outlook.dk • tlf. 2066 7622

Sønderborg Kirsten Fanø Clausen
kifanoe@gmail.com • tlf. 6177 8515

Tønder Marie Stamp
stamp.marie02@gmail.com • tlf. 2074 6088

Rødding - Vejen Hans Harald Sørensen
hhs111@gmail.com • tlf. 5154 2075

Kolding og omegn Henning Haugaard
haugaardkolding@mail.tele.dk • tlf. 7550 4339

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.



GRÆNSEFORENINGEN
for en åben danskhed

Det sker i

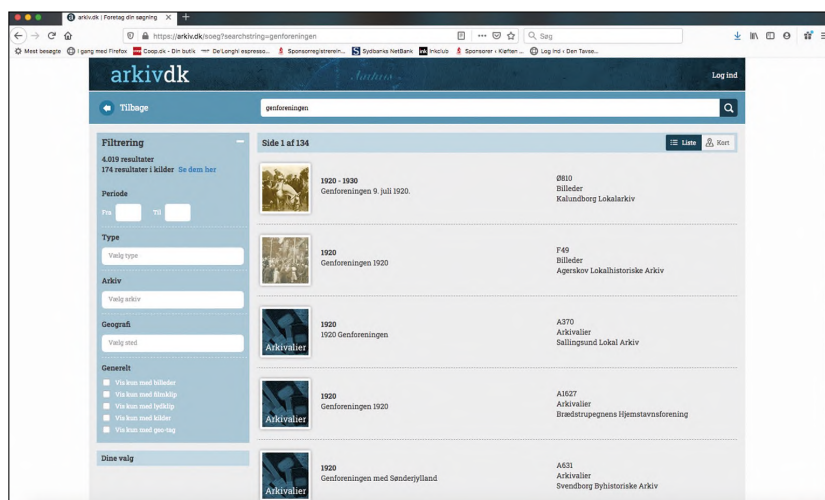
Museum Sønderjylland på Arkiv.dk

Af museumsinspektør Lisette Juhl Hansen

MUSEUM SØNDERJYLLANDS digitaliserede billedsamling rummer flere end 60.000 billeder, der nu kan ses på hjemmesiden www.arkiv.dk. I samlingen findes mange billeder fra 1. Verdenskrig, Genforeningen & Besættelsen, men den indeholder også billeder fra et væld af andre store og små begivenheder i den sønderjyske historie. Museets samling af digitaliserede film kan også findes på Arkiv.dk, og blandt disse findes skoleinspektør Poul Dannows film om gamle sønderjyske håndværkstraditioner.

På Arkiv.dk kan du, hjemme fra din egen dagligstue, selv gå på opdagelse i samlingen, og hvis du opretter en bruger, kan du endda hjælpe os ved at dele din viden. Du kan f.eks. skrive en kommentar til et billede, eller hjælpe os med at placere det på kortet.

Arkiv.dk gik i luften i 2015, og hjemmesiden har siden da været besøgt mere end 13,9 mio. gange. 607 arkiver og kulturinstitutioner er en del af Arkiv.dk, her i blandt flere af vores sønderjyske kollegaarkiver. ■



Museum Sønderjylland

Hvornår

22.11.19 - 18.10.20

30.06.20 - 06.12.20

30.06.20 - 24.01.21

30.06.20 - 24.01.21

08.10.20 - 05.04.21

Særudstillinger

Grænseløs Påvirkning - den
grænseløse påvirkning
af dansk bygningskultur

Medgang og modgang -
Udvekslinger mellem dansk
og tysk kunst (før)

Medgang og modgang -
Udvekslinger mellem dansk
og tysk kunst (nu)

Grænselandsudstillingen 50 år

Fiskegærdet fra Slivsø - fiskeri i
stenalderen

Hvor

Arkæologi Haderslev

Museerne i Tønder

Brundlund Slot, Aabenraa

Brundlund Slot, Aabenraa

Arkæologi Haderslev

Arrangementer og aktiviteter

07., 14., 21. og 28.07

Rangerture for børn i Tønder-
marsken omkring Højer

Højer Mølle 10.00-12.00

30.07.20

Vandretur med guide i marsken
omkring Rudbøl

Mødested: P-pladsen lige
inden grænsen kl. 10.00

18.08.20

Landsbyvandring Ketting - Truet
kulturarv og muligheder

Mødested: Ketting Kirke
18.30

20.08.20

Landsbyvandring Øsby - Truet
kulturarv og muligheder

Mødested Øsby Kirke 18.30

26.08.20

Kulturhistorisk vandring- Middel-
alderlige købstadskirker

Mariekirken Sønderborg
18.00-20.00

01.09.20

Landsbyvandring Bedsted - Truet
kulturarv og muligheder

Mødested: Bedsted Kirke
18.30

05.09.20

Omvisning i smykkeudstilling
med Hanne Behrens

Drøhses Hus

08.09.20

Landsbyvandring Kliplev - Truet
kulturarv og muligheder

Mødested: Kliplev Kirke
18.30

09.09.20.

Kulturhistorisk vandring - Middel-
alderlige købstadskirker

Kristkirken i Tønder
18.00-20.00

Og meget mere! Hold dig orienteret på www.msjs.dk

Bagsiden om forsiden

Kongens rejse rundt i Sønderjylland

Af museumsinspektør René Rasmussen

DA KONGENS RIDT over den gamle Kongeågrænse og de store festligheder på Dybbøl var vel overstået, var det tid til en rejse rundt i de genvundne landsdele. Den 12. juli 1920 udgik turen fra Sønderborg med første stop i Kruså, hvor kongen hilste på en forsamling af dansksindede mellemslesvigere, der spontant var mødt op. En sten i krydset ved Kruså minder endnu om denne begivenhed. Dernæst var der stop i Burkal og Tønder, hvor byens tysksindede borgmester, Oluf P. Olufsen, tog imod på torvet. Således fik Christian den 10. hilst på begge grænselandets nye nationale mindretal på én og samme dag. Dagen sluttede i Møgeltønder.

Den 13. juli gik turen rundt med mange stop på Als og Sundevad, og den 14. juli gjaldt det bl.a. Gråsten, Bov, Frøslev, Jejsing, Højer, Ballum, Skærbæk, Brede, Løgumkloster, Hellevad, Rødekro og Aabenraa. Den 15. juli gjaldt det Hellevad, Agerskov, Toftlund, Højrup, Arnum, Gram, Gramgaard, Ribe, Kalvslund, Foldingbro, Askov, Skibelund, Skodborghus, Københoved, Skrave, Jels, Oksenvad, Styding og Haderslev.

Overalt var der modtagelseskommitéer med taler og sang, og der var

pyntet op med bøgegrene, guirlander og flag. Det var en udfordring at få den tætpakkede tidsplan til at klappe, og flere gange forekom der forsinkelser. Kongen var allerede halvanden time forsinket, da han ankom til Skibelund, og besøget her måtte derfor afkortes til stor skuffelse for efterskolens elever, der stod klar med sange i festsalen.

Kongens rejse var i sig selv en symbolsk handling. Men mange steder fik kongebesøget en ekstra dimension, når det samtidig opfyldte gamle profetier. Det var nemlig ikke kun Jomfru Fannys spådom om den hvide hest, der gik i opfyldelse i genforeningsdagene. I Agerskov fortalte et sagn, at det hylde træ, der voksede på nordsiden af kirken, skulle saves ned to gange og vokse op tre gange, før den danske konge ville komme og binde sin hest ved den. Hyliden var netop i 1920 vokset op for tredje gang, og selvom kongen ankom i bil, så mente man nu alligevel i Agerskov, at sagnet var gået i opfyldelse. Begivenheden er forevigtet både på foto og på dette maleri, som vises i udsnit på forsiden og som pastor Jensen bestilte hos maleren Gunnar Bjerregaard. Det hænger i dag på efterskolen i Agerskov. ■